

IRK FERENC

Globalizáció, bűnözés, bűnözéskontroll

I. A BŰNÖZÉS ÚJ KIHÍVÁSAI

Ezekben a hónapokban Közép-Európa népei a rendszerváltás tizedik évfordulóját ünneplik. Állam- és kormányfők emlékeznek vissza az 1989–1990-es évek sorsfordító eseményeire. Akkor bizonyára senki nem gondolta: a vasfüggöny átvágásáért hamarosan drága árat kell fizetni.

„A megnövekedett bűnözés a szabadság ára” – hangoztatta gyakran az utóbbi évtized egyik fontos magyar közéleti szereplője: Györgyi Kálmán, aki a kormánytól és az aktuális politikai széljárástól független Legfőbb Ügyészségnek tíz esztendőn keresztül volt első embere. Nem mindenki értett és nem mindenki ért ma sem egyet vele. A politikusok nagy része ugyan olyannak szeretné látni a rendszerváltás utáni társadalmat, mint mi: gazdagnak, kiegyensúlyozottnak. Olyan országnak, mint amilyennek egy évtizede sokan képzeltük: szabad és egyenlő polgárok hazájának. Olyan országnak, ahol a diktatúra eltűnésével a problémákat dialógusok és kompromisszumok által fogjuk megoldani. Azt gondoltuk, hogy az állam, a pártok (kicsik és nagyok, bal- és jobboldaliak), a gomba módra szaporodó társadalmi egyesületek, ún. NGO-k hamarosan egy plurális és békés világot teremtenek számunkra. Aki akkoriban természetesnek tartotta, hogy a demokráciához göröngyös út vezet, azt nem kedvelték. Politikai akamokok nem szívesen veszik tudomásul a tényt: a bűnözés a társadalom normális jelensége, amit a hatalomnak elviselhető korlátok között kell tartania, de amivel a társadalomnak meg kell tanulnia együtt élni.

Hogy a világ és ezen belül Európa gazdagabbik (és talán boldogabbik) felén sem minden „fenékgig tejföl”, azt volt, aki annak idején észre sem vette. Azok pedig, akik látták a polgári társadalmak számos negatív megnyilvánulását, azt gondolták, hogy majd nálunk minden másképp lesz. Hamar ráébredtünk: reményeink és a valóság között fényévnyi a távolság. A társadalom törvényszerűségei környértelelenül érvényesülnek, mi pedig az új elvárásokhoz nehezen alkalmazkodunk. Egyik évről a másikra olyan bűnözési hullám lepett el és lepett meg bennünket, amire rossz álmainkban sem számítottunk. A társadalom szinte sokkos állapotba került, a hatalom meg előbb bizonytalankodott, majd cikk-cakk vonalban haladva próbált szembe nézni a kihívással. A siker gyér volt. A következmény pedig súlyos: egy

* J.D., D.Sc.; egyetem tanár; az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója.

teljesen felkészületlen államapparátusnak (benne elsősorban a rendőrségnek) és egy reményvesztett és hitetlenkedő társadalomnak kellett megküzdenie a már korábbi is ismert bűncselekmények nagyságrenddel megnövekedett számával, és a korábban teljesen ismeretlen bűncselekmények sorával. A rendszerváltás előtt híresen biztonságos közép-európai nagyvárosi utcák máról holnapra éjjel, de egyes körzetekben nappal is életveszélyesekké váltak. Lakásbetörések sora rázta meg az embereket, akik közül sokan egy életen át gyűjtögetett vagyonkájukat veszítették el egyik napról a másikra. Autólopások, autófosztogatások, bankcsődök, rafinált csalók, robbantásos merényletek lepték meg az embereket.

Nyugati társadalomkutatók – így kriminológusok – egy része már évek óta figyelmeztet: állam és gazdaság viszonyában a korábbi évszázadokhoz, sőt évezredekhez képest gyökeres fordulatnak lehetünk tanúi. *‘A gazdaság átalakulása és globalizálódása érvénytelenné tették a korábbi morális értékeket, megszüntették a társadalmi normák konszenzusát.* Ezek helyett a tradicionális szabályozó eszközök helyett az érdekek abszolút prioritása vált a szabályozó eszköztár első számú kedvezményezettjévé. Sack úgy fogalmaz, hogy az említett morális értékek és társadalmi normák konszenzusa helyett az érdekek döntik el, hogy adott szituációban normakövetés vagy normasértés valósul-e meg. A költség-haszon elemzés végeredménye mindenféle döntés első számú meghatározója.

Az átmenet időszakából a stabil demokrácia időszakába tartó társadalom továbbra is számos nehézséggel találja magát szemben. Ezek közül kettőt indokoltnak tartok külön kiemelni. Mindkettő szoros összefüggésben van a globalizációval, ill. annak egyik következménye. Ezek a következők:

- a gazdaság önállósodása világszerte az állami akarattól;
- a szervezett bűnözés világméretű elterjedése.

Miközben e folyamatok előbb búvópatakaként, utóbb már fény- és hangeffektusok kíséretében rázták meg a szó szoros értelmében a levegőt, a demokratikus jogok és értékek érvényesüléséért ringbe szálló társadalomtudósok – többek között – arról igyekeztek meggyőzni egymást és a társadalmat, hogy

- a korábbi büntetések túl szigorúak voltak,
- a halálbüntetés embertelen és egy civilizált országban elfogadhatatlan,
- a bűncselekmények elkövetőinek bűnösségét a korábinál sokkal alaposabban, alkotmányos-jogállami elveknek megfelelően kell bizonyítani.

Nem csoda, hogy a lakosság egy része „felült” a politikusok hangzatos jelszavainak, s a zűrzavaros állapotból a kiutat a nagyobb szigorban, a halálbüntetés visszaállításában, a börtönépítéssel növelésében látták – és látják napjainkban is. Költség-haszon elemzésről szó sem esett – s alig beszélnek erről mind a mai napig.

II. AZ ALKALMAS VÁLASZ ELŐFELTÉTELEI

Ahhoz, hogy a tömegméretekben jelentkező bűnözés – esetenként már igencsak régi, esetenként alig egy évtizedes – kihívásaira alkalmas válasz születhessen, a válaszok megfogalmazóinak a válaszadásra alkalmas állapotban kell lenniük.

Lehetőségük kell legyen arra, hogy áttekinthessék – nemcsak rövid, hanem hosszútávon is – érdekeiket, megfogalmazhassák a problémákra adandó feleleteiket. Ehhez azonban előbb egy sor kérdést kell feltenni, s ezekre válaszolni. Ezek közül néhány témánk szempontjából nagyon fontos. Ezek a következők:

a) Milyen az állam állapota?

Az alábbi kérdésekre adott válaszok összegezésével mindenki számára nyilvánvalóvá válhat: hányadán áll azzal az ideálképpel, amit a hatalom leglátványosabb (s egyúttal intézményrendszerein keresztül leginkább megfogható) reprezentánsával kapcsolatban kialakít. Milyen országban lakik? Olyanban, ahol az állam

- legitim?
- megbízható?
- demokratikus?
- uralja a gazdaságot?

Olyan államban él, ahol

- érvényesülnek az emberi jogok?
- stabil az állam berendezkedése?
- objektív megítélés, tehát a kívülálló szemlélődő szerint is jó a közbiztonság?
- szubjektív megítélés, tehát pl. az ország lakosainak véleménye szerint is jó a közbiztonság?

Ha a feltett kérdésekre nem egyértelműen „igen” a válasz:

- vajon egészséges-e az állam?
- s ha nem egészen az, lehet-e egészséges a társadalom?
- Tehát erős állam áll-e az állampolgárok rendelkezésére?
- És egészséges állam nélkül létezhet-e egészséges társadalom?

Az utolsó kérdésekre a válaszok vélhetően megoszlanak aszerint, hogy ki-ki milyen értékrend-preferenciát fogad el. Kompromisszum azonban szükséges (volna), különben a szakértőknek nincs egységes üzenetük a politikusok számára.

b) Milyen az állam, a gazdaság és a társadalom kapcsolata?

Az állam, az államot reprezentáló kormány elsősorban jogi eszközökkel, jogszabályok alkotásával és a megalkotott jogszabályok alkalmazásával képes céljai elérésére, a követésre javasolt értékpreferenciák érvényre juttatására.

A társadalomra súlyos mértékben veszélyes tettek elkövetőit az állam büntetéssel sújtja. Vitatott, hogy a büntetésnek van-e célja, vagy csupán eszköz-e annak deklarálására, hogy a közhatalom nem tűri el bizonyos értékek megsértését.² Az államok büntető törvénykönyvei mind a büntetőjogi megtorlással fenyegetett tettek körével, mind a tettek elkövetőire kiszabandó büntetések súlya által jelzik, hogy mely értékek sérelme számít különösen eltűrhetetlennek. A jelenleg hatályos, 1978-ban keletkezett és azóta számtalan módosításon átesett magyar büntető törvénykönyv paragrafusai által védett értékek körét a következőképpen lehet csoportosítani:

- Az ország állami, társadalmi, (gazdasági) rendje, az állam szuverenitásának biztonsága: 15 tényállás.
- Nemzeti, népi, faji, vallási csoportok léte, biztonságos élete, az ehhez fűződő nemzeti érdek: 9 tényállás.

- Emberi élet, testi épség, (köz)egészség: 31 tényállás.
- (Cselekvési, mozgási, titokkörtési, lelkiismereti) szabadság, emberi méltóság: 17 tényállás.
- Emberi becsület: 5 tényállás.
- (Monogám) házasság intézménye: 2 tényállás.
- Gyermekek és fiatalok lelki-teszt egészségére, személyiségének fejlődése: 10 tényállás.
- (Női) nemi élet szabadsága, egészséges nemi élet: 9 tényállás.
- (Hazai és nemzetközi) közélet tisztasága, áttekinthetősége, állam felelősségének érvényesíthetősége, az államapparátus törvényes, szabályszerű működése, az állami szervekbe és a hivatalos személyekbe vetett bizalom: 29 tényállás.
- Tulajdon(jog), vagyon és birtokviszonyok védelme: 18 tényállás.
- Nemzeti érték védelme: 3 tényállás.
- Közbiztonság, közrend és köznyugalom: 24 tényállás.
- Gazdasági érték védelme: 41 tényállás.

Látható, hogy az egyes értékek mellé rendelhető, azok védelmét elősegíteni hivatott tényállások száma is jelzésértékű. Ennél fontosabb természetesen

- részint az, hogy jogszabályokkal mennyire lefedettek az egyes értékek,
- részint az, hogy a joggyakorlat milyen sikerrel tudja a jogszabályt alkalmazni,
- részint az, hogy milyen egyéb eszközök állnak rendelkezésre a büntetőjog által is védeni kívánt értékek érvényesülésének biztosítására, továbbá, hogy
- ezek a részint a jogon belüli, de büntetőjogon kívüli eszközök, részint a jog egészen kívüli eszközök mennyire hatékonyak.

Az azonban mindinkább nyilvánvaló, hogy a büntetőjog a társadalom számára egyre nagyobb számban veszélyt jelentő cselekmények körén belül még a legsúlyosabb értéksérelmeknek is csak egy – mind kisebb – részét képes hatékonyan kezelni. A büntetőjogi szabályozás látványosan először a közlekedési balesetekkel kapcsolatban mondott csődöt azzal, hogy gyakorlatilag kivétel nélkül minden állampolgárt a potenciális bűnelkövetők közé sorolt. Ugyanis a büntetőjogi büntetés alapjául szolgáló cselekmény gondatlan alakzatát annak következményével együtt gyakorlatilag mindenki megvalósíthatja, aki járművet vezet.³ Jogtudósok több, mint negyed évszázada figyelmeztetnek: nem túl szerencsés,

- ha az állampolgárok jogkövető többsége nem tudja magát világosan elhatárolni a normasértő kisebbségtől, továbbá
- ha a normasértő személy tettétől teljes mértékben független véletlennek döntő szerepe van abban, hogy kiből válik bűnelkövető és kiből nem.

Többben alapvetően más alapokra kívánták helyezni a bűnösséget, s a felelősség középpontjába helyezték az elvárhatóságot. E szemlélet nem a tökéletességet követeli meg, hanem a realitás talaján álló gondosságot. Aki a gondos modellt követve cselekszik és ennek ellenére kárt okoz, az nem lehet bűnös.⁴

A büntetőjog csődjének következő időszaka az 1990-es években köszöntött be. Kiderült, hogy a tudomány és a technika fejlődésével egyidejűleg egy sor olyan új veszély tört rá elsősorban a gazdaságilag fejlett társadalmakra, amelyeket az állam hagyományos eszköztárával (így a büntetőjog eszközeivel) egyáltalán nem vagy csak részben képes ellensúlyozni. Az internet és a pénzmosás, az elektronika

kus bankrendszer és a nemzetközi bűnözés csupán néhány kulcsszó e problémakör súlyának érzékeltetéséhez.

Az utóbbi évtizedben felbukkant veszéllyel lényegében egyidőben vált nyilvánvalóvá: a gazdaság mindinkább kivonja magát az állam felügyelete alól. Erejénél fogva ha akarja, megteheti, hogy semmibe vegye az állam törvényeit, a hivatalostól eltérő értékeket preferáljon, más értékrendnek biztosítson elsőbbséget.³ Mint közismert: a gazdaság nem minden hatalommal rendelkező szereplője nyeri meg az állam tetszését, hiszen jelentős részük a legitím hatalom által helyesnek deklarált normákat semmibe véve, az állam által elfogadhatatlan, azaz illegitím játékszabályokat követve növeli hatalmát. Az állam napjainkban már eljutott oda, hogy elismerje: ha már a szervezett bűnözést képtelen felszámolni, legalább a szervezett bűnözésből keletkező nyereséget kívánná visszaszerezni vagy annak egy részéből szeretne részesedni. Ezt hívják kifinomult nyelvezettel a bűncselekményekből származó haszon lefölozésének.

Eközben az állam adófizető, becsületes és többnyire normakövető polgárait várják, hogy a hatalom védje meg őket, gondoskodjon jólétükről és biztonságukról. Sokan úgy képzelik: ha az állam a bűnelkövetőket szigorúbban bünteti meg, ez megóvja őket a rájuk leselkedő további jogsérelmek megvalósítóinak többségétől. Elégedetlenek ugyan azzal, hogy viszonylag kevés tettes kerül rendőrkézre, azonban ennél fontosabbnak tartják, hogy a már kézre kerültek minél tovább legyenek elzárva a további jogsértések megvalósításának lehetőségétől. Mit sem tudnak azokról a tényekről, amiknek lényege, hogy a börtönök elsősorban a bűnözők mesteriskoláiként kezelhetők. Olyan kiképző központoknak tekinthetők, ahol a társadalom normakövető többségéből kiszakadt személyek a bűnözők ellen védelmet kereső polgárok pénzén képezik magukat tovább – szervezett formában.

A társadalom tagjainak jelentős része úgy véli: semmiféle részfelelősséget nem vállalhat abban a folyamatban, aminek eredményeként az emberek többsége élete nagy részét oly módon élheti le, hogy soha nem érik tetten bűncselekmény elkövetésén, míg egy kisebb részük egyszer vagy többször, avagy életforma-szerűen bűncselekményeket követ el. A többség nem akar tudni arról, hogy életlehetőségek és bűnelkövetés között milyen szoros a kapcsolat, mint ahogy arról sem, hogy a saját (olykor nagyon viszonylagos és nagyon szerény) jólétének költségeit attól a társadalmi rétegtől vonja el, amelyik időlegesen vagy véglegesen leszakadt a társadalom fejlődésének fővonalától. Sokan nem veszik észre, hogy az emberek egy részére a börtön biztonságot és a szabad élet létfeltételeihez képest viszonylagos jólétet jelent.

Mindezek után feltehető a kérdés: milyen válaszokat ad a társadalom a bűnözés kihívására.

A társadalom a jogalkotás dimenziójában még némileg adekvátan válaszol az értékrendjét sértő cselekményekre. A jogalkalmazás szintjén ez a válasz meglehetősen nagy kilengéseket mutat és a jogalkotásnál is inkább átpolitizált. Ritkán fordul elő, hogy a – gyakran ugyancsak vitatkozó, de számos kérdésben egységes álláspont kialakítására képes és kész – szakértők véleményét nemcsak meghallgatják, de el is fogadják.

Ugyancsak kivételszámba megy, hogy a társadalom – reprezentánsai közvetítésével – azt is megvizsgálja: részint rövid, részint hosszú távon egy-egy intézkedés-

nek a remélt előnyökön túl milyen nem várt, de kellő előre látás esetén nagy valószínűséggel prognosztizálható negatív következményei lesznek. Ennek a magas fokú racionalitásnak a hiánya nem is csodálható, hiszen a látható és bizonyított kedvezőtlen hatásokról sem vesz tudomást.

A társadalom – különösen a diktatúrából a demokráciába történő átmenet során – gyakorlatilag semmit nem tesz annak érdekében, hogy az állam szükségyszerűen szükséges eszköztáráról elszakadva, azon túllépve saját kezébe vegye élete irányítását. A korábbi várakozásokkal ellentétben egy évtized elteltével még mindig nyoma sincs azoknak a lakosság kezdeményezésével létrejött nem kormányzati szervezeteknek (NGO-knak), amelyek segíteni tudnának a lokális problémák hatékony kezelésében, kezdve a széteső családok támogatásától, a kallódó fiatalok felkarolásán át, a börtönből szabadultak társadalmi visszailleszkedéséig. Az atomizált társadalomban az emberek többsége semmiféle késztetést nem érez arra, hogy megértse és támogassa azokat az országlakó társait, akiknek nála szerencsétlenebb élet jutott osztályrészül. Erkölc és érdek deficitje összegeződik a társadalom többségében. Még mindig „fentről” várják a segítséget, miközben az állam egyre inkább tehetetlen.

c) A szép új globális világ...

Az előző fejtegetésből nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a jelen és közeli jövő fejleményei során nem várható a jelenleginél egészségesebb (pontosabban: kevésbé beteg) társadalom kialakulása. Ellenkezőleg: a folyamatok egy fokozódóan viktimizálódó állam és társadalom irányába mutatnak. Ettől eltérő következtetésre akkor lehetne jutni, ha a következő felsorolásban jelzett szerepek és feladatok kimenetele pozitív volna:

Az állam és a társadalom képes volna

- a problémákat felismerni, és
 - helyesen rangsorolni;
 - a kihívásokra megfelelő (alkalmas) válaszokat adni, azaz a megfelelő válaszokat megtalálni;
 - vállalni a felelősséget, és mindenre nemcsak képes, hanem ezt meg is teszi.
- A valós helyzet ennél jóval kedvezőtlenebb. Sokkal inkább a következő kérdéseket kell feltenni:
- Az állam mire nem talál válaszokat?
 - Mit vállal az egyén, a társadalom saját magára, s mit hárít az államra?
 - Hogyan kezeli az állam, a társadalom, az egyén a problémákat, milyen eszközöket alkalmaz azok befolyásolására?
 - Hova teszi a hangsúlyokat állam és társadalom? (Mit tart fontosnak, mit nem vesz észre?)
 - Mit vár az egyén a társadalomtól – reakcióként a bűnre?

Közgazdászok, politológusok, történészek, szociológusok más-más megközelítésből, de többnyire ugyanabba az irányba mutató vészjelzéseket adnak le. Az ezredforduló gazdasági-társadalmi tényeit, a jelen és a közeli jövő kihívásait elemezve úgy tűnik, hogy mind a gazdaság, mind a társadalom irányából világméretben jelentőssé és jellemzővé vált az *instabilitás*. Elsősorban a spekulatív pénztőke el-

terjedésével, már-már meghatározóvá válásával alapvetően átalakultak a pénzmozgási formák, és megszűnően van a teljes régi típusú kereskedelem. A tőke menekülése egyik országból a másikba, a világ egyik pontjáról a másikra már önmagában nehezé, hosszabb távon lehetetlenné teheti és teszi is a társadalom tervezését. A tőke „hektikus” mozgása jelentős szerepet játszik a munkanélküliségben, ami a társadalmi stabilitásnak – mértékadó szociológusok szerint – első számú közellen-sége. Növekszik a szegények és a gazdagok közötti különbség, fokozódik a vándorlás és az elégedetlenség tömegének gyarapodásával erősödik a rasszizmus, az idegengyűlölet.

Nem lehetünk nyugodtak az emberi jogok jelenét és még kevésbé jövőjét illetően. Az e normákat még leginkább tisztelő régióban: Európában is az országok többségében nyilatkozatok és tények olykor messze állnak egymástól. Számos, a demokrácia jelzőjét magára aggató országban a hatalom érdekei olykor a jog felett állnak, s csaknem mindenütt jellemző: erőfeszítések történnek arra, hogy különféle politikai érdekcsoportok a jogot eltérően értelmezzék, azonos jogi szövegből különféle cselekedetek jogszerű megvalósítására következtessenek. Különösen abban a régióban, amelybe országunk is tartozik, még csak szűk körben elfogadott az a szemlélet, amit röviden a *szabadság rendje* fogalommal definiálhatunk.

A tisztázatlan helyzet, a különféle politikai erők ádáz csatája a szabadság és a rend körül ahhoz vezet, hogy kinyitják a „hátsó ajtót” azon két erőcsoportnak, amelyek külön-külön, vagy egyesülve már csak egyet akar: rendet. Az állam által közvetlenül támogatott, leggyakrabban a „multik” képében megjelenő világcégek, és a hatalom által első számú közellenségnek kikiáltott maffiózók ha nem is mindig és feltétlenül egy töről fakadnak, de mindenképpen azonos módszerekkel azonos célokat tűznek ki maguk elé: a minél nagyobb profit elérése érdekében társadalmi békét, munkabékét, általában rendet követelnek működésük színterén.

Az állam és végrehajtó apparátusa az új jelenségek veszélyességét vagy nem is észleli, vagy ha igen, akkor részint kapkodóan, részint a hagyományos eszközrendszerekkel próbál beavatkozni. Erre legjobb példa a korszerű elektronika, méginkább az Internet miatt világszerte keletkezett zavar. Magyarországon, a hatalom nagyobb dicsőségére, pl. vélelmezik, hogy aki fénymásolóval dolgozik, az megsérti a jogvédelemre vonatkozó törvényeket, s a vélelmezett jogsértést, a feltételezetten ellopott és jogtalanul másolt szerzői jogvédelem alá eső művek jogdíját beépítik a másológép árába. Eléggé sajtós hatalmi reflex egy ország teljes lakosságával szemben. „Európa tanácstalan, ahogy az Egyesült Államok is: a szerzői jogok védelmi rendszerét alapjaiban ingatják meg az új digitális technológiák és az Internet. A copyrightlobby dühödött és irracionális húzásokkal próbálja tartani pozícióját. A szerzői jogok nevében föllépő multinacionális óriás vállalatok mögött pedig fősorakoznak az államok erőszakszervezeteikkel, a 'szoftver- és zenetolvajok' elleni hajszá egyre vadabb.”⁶ S amennyiben komolyan vesszük azt a kijelentést is, miszerint az illegális szoftverhasználat minden esetben bűncselekmény (márpedig a törvény szövege szerint az!), akkor a mai fiatalok 14–24 éves korosztályából csak az nem bűnelkövető, aki nem érdeklődik a számítástechnika iránt. Nekik pedig – mint más forrásokból tudjuk – a XXI. század Magyarországon nem sok babér fog teremni.

Egyáltalán nem világos néhány kérdés, mint a következők:

- A szerzői jog (nem elvileg: gyakorlatilag!) kiknek az érdekeit védik, az alkotókét-e vagy inkább azokét, akik az ő munkájukból extraprofitra tudnak szert tenni?
- Amennyiben az utóbbi lehetőség mellett voksolunk, akkor milyen morális háttérrel tudunk a törvény mögé fősorakoztatni?
- Ha ilyen morális háttér nincs, akkor az állam miért a világcégek zsebeit tömi, miért őket védi és miért nem azokat segíti, akik a jövő társadalmának húzóereiberei lehetnek?

Világosan látni kell: az ilyen és hasonló törvények már nem az eredeti céljuknak megfelelően működnek. Nem Bartók Béla zenéjét, Weöres Sándor költői munkásságát vagy Vásárhelyi Győző varázslatos képi világát védik. A hagyományos és a „posztmodern” jogvédelemnek csak formailag van köze egymáshoz. Már nem a nagy zseni saját és leszámazottjai tisztas megélhetését vannak jelenünk és közeli jövőnk fontos ténye: „ha van elég pénzed, megengedheted magadnak azt a luxust, hogy csak jogtisztá szoftverekkel dolgozz”. De ezt régiókban már csak a második generációs szoftveralkalmazó lesz képes megtenni. Morális indítéka pedig egyébként sincs, legfeljebb – majd – érdekei lesznek. És addig?

Jelenünk egyik legfőbb jellemzője, s egyben a nemzeti és az egyéni felzárkózásnak egyébként is legfontosabb, ha ugyan nem egyetlen biztosítéka a minél nagyobb termelékenység-növelés, hivatva segíteni, hanem valami egészen más: a finanszírozás uralmának biztosítását – ezzel a módszerrel is. Vajon elgondolkodtak-e erről a jogalkotók, s vajon – miként ezt Új Péter rögzíti – felmerült-e bennük a kérdés: megsértheti-e az információhoz, az oktatáshoz, a közléshez való jogot a szerzői jogok mértéktelen kiterjesztése?

Semmi nem számít, csak a GDP. Ha az emelkedik, minden rendben. „A gazdasági jólét társadalmi békét jelent” – vallják. Arról kevés szó esik, hogy hol idegenedik el egy szűk társadalmi réteg jóléte, GDP-eredményessége az ország egészétől. Mit ér a GDP ha az nincs a társadalom valamennyi rétegében szétterítve, s eredményeit csak egy szűk kör élvezzi. Azt azonban a lemaradók, de leszakadni nem akarók is érzik, sőt tudják: aki moralizál, aki jogtisztá szoftverrel dolgozik, aki szakszervezeti és munkavállalói érdekekkel bibelődik, az a vesztesek oldalára kerül. Aki pedig még nem adta fel, az ezt az oldalt minden lehetséges eszközzel el akarja kerülni.

Elkerülhetetlennek látszik a hagyományos gondolkodás megváltozása, aminek néhány előfeltételéről mindenképpen említést kell tenni. Ennek elsődleges feltétele: igény annak felismerésére, majd ezt követően szétválasztására azoknak az értékeknek, hasznoknak és károknak, amelyek a társadalom széles, illetve csupán szűk köreit érintik. Ehhez szükség van a közösség érdekeit hangoztató szövegek desziffrálására. Világossá kell tenni azokat az érdekeket, amelyek az olykor rendkívül hangzatos jelszavak mögött meghúzódnak. El kell érni, hogy az akaratkinyilvánítás háttérében rejtőzködő szándék is világossá váljék. Ehhez az óhajtott, tervezett, kikényszerített stb. intézkedések körültekintő előny-hátrány elemzésén keresztül vezet az út. Hogy egy egészen szélsőséges, ám ma már mindenki számára világos példával éljek: a világ fejlett részeiből kiinduló és számos régiót a neokolonizáció fogalomkörébe sorolható átkokkal sújtott „végtérmei” korábban

nem látszottak másnak, mint a fenntarthatónak hirdetett, ám nyilvánvalóan fenntarthatatlan fejlődésnek „báránybörbe” bújtatott súlyos anyagi és környezeti terhekkel együtt járó kárkövetkezmenyei. Extraprofit termelése céljából a Nyugat által betiltott anyagok, technológiák alkalmazása, termékek előállítás történi olyan országokban, amelyek még nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy hasonló szabályozókkal állítsanak védelmet maguknak. A következmény szerfölött tanulságos: a gazdaságilag fejlettebb országok – miközben az ilyen módszerek, eszközök alkalmazását tiltják, – az ily módon előállított termékeket olcsó áron befogadják, a termelőket pedig a „klubból” éppen export-tevékenységük miatt kirekesztik.

Figyelemre méltó és épp ezért feltétlenül ide idézendő egy, közelmúltban Magyarországon is nagy karriert befutott könyvben fellelhető néhány gondolat.⁸

• A mai világrend elitje annyira összefonódott a rendszerével, hogy már nem képes azzal a tudatos távolságtartással szemlélni a világot, ami nyitottá, fogékonyá tenné a kívülről jövő bírálatra.

• A neoliberais közgazdaságtan a világ nagy részén egyeduralkodóvá vált, s fundamentalista kiindulópontja, miszerint az embereket ma minden szempontból kizárólag kapzsóságuk vezérli, kiirthatatlan és cáfolthatatlan igazsággá vált.

• A világ önpusztító folyamatban van azáltal, hogy a problémákat az országok politikusainak többsége a „szőnyeg alá söpri”. A világban kontrollálhatatlanná váltak a pénzügyi folyamatok, amelyek teljesen függetlenné váltak az új érték létrehozásától és teljes mértékben a világméretű spekuláció jutott uralomra, ami viszont időzített bombaként ketyeg valamennyiünk alatt.

• A természeti környezetben rablógazdálkodást folytatód, az állandó növekedést hajszoló termelés a természetben visszafordíthatatlan folyamatokat indított el.

• Mindezen folyamatok megváltoztatására csak akkor volna mód, ha a civil társadalom átvinné sorsa irányítását. Ennek egyik – korábban elképzelhetetlen – eszköze az Internet. Jelen viszonyaink között ez a világméretű információs háló biztosítja a legkedvezőbb lehetőséget arra, hogy eltitkolni óhajtott nézetek napvilágra juthassanak, a legkorszerűbb eszmék és információk (majdnem) bárki számára elérhetőkké váljanak.

• Mára dogmává merevedett, hogy korunk demokráciája csak a kapitalizmus viszonyai között létezhet. Ezzel szemben a mélyebb elemzések arra figyelmeztetnek, hogy a demokrácia társa, természetes szövetségese nem a kapitalizmus, hanem a piacgazdaság. Eszerint az alternatíva egyike a döntően spekulációs tőkén alapuló „létező kapitalizmus” vagy a tényleges értéktermelésen nyugvó szociális piacgazdaság.

• „A dilemma valójában arról szól, hogy egy pénzközpontú, elfajzott rendszert választunk, a tőzsdéi spekulánsok és gátlástalan, nemzeti és közösségi kötődés nélküli nagyvállalatok uralmát, vagy egy helyi erőkre épülő, lehetőleg önellátó életközpontú világot. Olyan világot, ahol a fenntarthatatlan, rövid távú profithajszolás helyett a fenntartható fejlődésre törekszünk, ahol alázattal figyeljük a természeti környezet alakulását.”⁹

Ebbe a gondolatkörbe illik annak rövid áttekintése, hogy milyen tények, folyamatok játszanak napjaink társadalmi-gazdasági változásaiban döntő szerepet.¹⁰ A legfontosabbak a következők.

• Jellemző a status quo minden eszközzel való védelme, ami egyértelműen faji és osztály-különbségekhez vezet. A gombamód szaporodó magániskolák vagy magán-biztosítók már ma bizonyítják az állítás megalapozottságát.

• Nyitva van az út a regionális tömörülések felé, aminek eredménye viszont a gazdagok és a szegények végletes elkülönülése. Országon belül országrészek között, továbbá országcsoportok között a különbségek megnövekednek és állandósulnak.

• Tekintettel arra, hogy bármit bárhol (pontosabban: mindent mindenhol) elő lehet állítani, a régi típusú kereskedelem háttérbe szorul. Előnyhöz jut a korábban már vázolt, kifejezetten spekuláción alapuló tőkemozgás, jelentős régiók (országon és országcsoportokon belül) feladat nélkül maradnak, feleslegessé válnak.

• A globalizáció eddigi tapasztalatai egyértelművé teszik, hogy annak legfontosabb jellemzői: a bevándorlás, a tőkemenekülés, a bércsökkenés és a munkanélküliség. Ennek eredménye azonban – sokak elképzelésével, sőt szándékával szemben – nem a „világpolgárság” lesz, hanem az etnicizmus, a rasszizmus és a idegengyűlölet korábban nem ismert (vagy nagyon is jól ismert) megerősödése.¹¹

Az előző gondolatok arra intenek, hogy nem árt óvatosaknak lennünk. Kinyilatkoztatások és a tényleges célok között olykor jelentősek lehetnek a különbségek. A globalizáció nemcsak térben, időben, de intézményekben sem ismer határokat. Azt már régről tudjuk, hogy a különféle politikai erőközpontok miként próbálnak meg nemzetközi szervezetekben is domináns szerephez jutni. Miért kellene ennek másképpen lennie akkor, amikor gazdasági (vagy pláne, ha politikai és gazdasági) érdekek kerülnek előtérbe. Ma még kevesen vizsgálják: az olyan nemzetközileg elismert szervezetek, mint pl. az ENSZ vagy az EU deklarált akarata, elvárásai mögött milyen érdekközösségek húzódnak meg. Miként kísérik meg érdekcsoportok (tartozzanak azok az első vagy a második nyilvánosság körébe, működésük legyen legális vagy illegális) akarataikat deklarációk, ajánlások formájában államok egész csoportjára rákényszeríteni. Keveset foglalkozunk még az ideológiailag, s még kevesebbet a gazdasági lobbik által motivált pártok érdek-artikulációjával. Pedig az Európa nyugati felében lezajlott történések (Olaszország, Belgium, Svájc, Németország, Ausztria) elegendő kézzelnyúlást jelenthetnének erre. A zavaros, megnevezhetetlen forrásokból származó, pártokat támogató pénzforrások eredetvizsgálata nem kizárta, hogy újabb meglepetéseket okozhatna. Kiderülhetne, hogy amíg a felszínen kontinensek kormányai energiát és pénzt nem kímélve mind hangosabban hadakoznak az ugyancsak globalizálódott szervezett bűnözéssel szemben, addig a hatalom mögött felsorakozó erőforrások szponzorai épp azok, akik ellen harcot hirdetnek. Manapság senki nem vizsgálja, hogy a legálisan ténykedő pártok és lobbycsoportok és e pártokból verbuválódott kormányerők mozgásterét mind jobban megnyirbáló multik mögött milyen erők állnak.

- El kellene gondolkoznunk azon, hogy jövőnkre mi jelent nagyobb veszélyt, ha
- a centralizált állam mindent „lenyúl”, s egy alkotmányos diktatúra képébe öltöztve, törvényes eszközökkel kényszeríti az embereket (megint) alattvalói szerepbe, vagy ha
 - az állam mindinkább a külső – elsősorban gazdasági – behatások folyományaként szuverén döntéseitől megfosztva egyre jobban adminisztratív „ítélet-végrehajtó” szerepbe szorul.

Könnyen kijelenthető: kövessük az arany középutat. Jó, de most már csak azt volna hasznos tudni, hogy egyik vagy másik lehetőség között maradván mely erő az, amelyekkel meg vagy ki kellene egyeznünk ahhoz, hogy célhoz jussunk. Mely erő terelik a pártokat az erős állam megvalósításának irányába, s kik mozgatják közben a háttérből a mind nagyobb szuverenítésra törekvő gazdaságot? Lehet, hogy ugyanazok? Hiszen – erről már szó volt: a szervezett bűnözés nyugodt, profit-termelő működéséhez rendre van szüksége. Számára feleslegesek a korlátozó jogi szabályok csakúgy, mint a társadalom ellenőrzése. Jól jönnek a használhatatlan, egy alkotmányos jogállamban bizonyíthatatlan előírások és tilalmak, a rendőrség munkájának megnehezítése, az igazságszolgáltatás túlterhelése, az elbizonytalanodó bírászkodás, minden, ami az állampolgárokat a kiszámítható jogszolgáltatásba vetett hitét elveszi. Ma – nem tudjuk egészen pontosan, hogy miért – épp ennek a folyamatnak vagyunk tanúi, részesei, szenvedő alanyai.

III. A MEGSZEPPENT TÁRSADALOM

Az utóbbi tíz évben Magyarországon több – részben nemzetközi kooperációban lefolytatott – kutatás adott számot a lakosság bűnözéstől való félelméről, ill. a bűnelkövetőkkel szembeni beállítódásáról. Ezek egyike arról is információt nyújt, hogy a különféle értékek sérelme esetén az eltérő jogkövetkezmények óhaja mögött milyen felnőtté válási, és felnőttkori szociális determinánsok húzódnak meg.¹² Az eredmények – amelyek kiértékelése még nem teljesen fejeződött be – azt mutatják, hogy a gyermekkori nevelkedés körülményei (ezeken belül a család szociális helyzete, a nevelési elvek, ez utóbbin belül a szülői reakció fajtái a gyermek különféle viselkedésére), a lakás felszereltségében megmutatkozó eltérő szociális helyzet, a nem, az életkor alapvetően meghatározzák az egyén punitivitását, illetve a büntetési hajlandóság mértékét, valamint a különféle normasértésekre adott reakciók jellegét. Ez arra utal, hogy korántsem beszélhetünk a társadalomra akárcsak némileg is egységesen jellemző reakciókról. Sokkal inkább arról van szó, hogy

- melyik társadalmi réteg, érdekközösség miképp képes artikulálni véleményét;
- az egyes társadalmi rétegek, csoportok véleményét a különböző politikai erők, politikai érdekközösségek miképp képesek kiaknázni saját céljaikra, s így – immár közvetítőkön keresztül – milyen „hangerőt” kapnak ezek az álláspontok.

Közismert, hogy a politikusok jelentős része kihasználja azt a tényt, miszerint a lakosság legaktívabban szavazó része – nevezetesen: az idősek és közöttük is elsősorban a nők – a társadalom többi csoportjánál jobban aggódik személye és javai biztonságáért, függetlenül attól, hogy ennek a félelemnek valamennyi mértékadó kutatás szerint a valós veszélyeztetettség nagyságával gyakorlatilag semmi kapcsolata nincs. Mindez nem segíti a tájékozatlan lakosság tisztán látását. Az sem járul hozzá a jogszolgáltatás eredményességéhez, ha a különböző politikai erők egyik botrányból a másikba bukdácsolnak, gyakorlatilag nincs az országban olyan politikai erő, amelyik ne vádolná a másikat különböző súlyos bűncselekmények elkövetésével és ugyanezen bűnök eltussolásával. (Ami még ennél is nagyobb baj:

ezeknek az ügyeknek a vizsgálata szinte kivétel nélkül „befuccsol”. Marad a „kábtlopás”-szindróma, meg a gyanakvás.) Olyan politikai erő is ritkaságszámba megy, amelyik vállalná a felelősséget tetteiért. A „felsőházban” tanúsított intézményes felelőtlenség megteszi a hatását „lent” is. Az állampolgár azt tanulja meg, hogy érdemes letagadni mindent, semmiért sem szabad vállalni a felelősséget, mert a hosszú időn át tartó eljárás során majd csak összekeveredik minden annyira, hogy már lehetetlen az igazságot kideríteni.

Az állami akarat nem vagy csak felemás módon érhető el, ha a jogalkotó – aktuálpolitikai hatások alatt – kellő előkészítés nélkül improvizál. A pártok és szószólók rájöttek: a növekvő bűnözésre a lakosság érzékenyen reagál, csakúgy, mint a csökkentésre irányuló ígéretekre. Ezért mind nagyobb készséget mutatnak arra, hogy látványos beavatkozásokkal azt a látszatot keltsék: döntő lépések történtek a helyzet gyors megváltoztatása érdekében. A bűnmegelőzés elméleti művelői azonban úgy vélik, hogy ez az improvizatív „látványterv” valójában nagyon költséges és egészen biztosan hatástalan.

Kormányzati oldalról az igyekezet természetesen érthető, hiszen a választási ciklusok közötti négy év nem nagy idő, s ezalatt kellene érzékelhető eredményeket felmutatni. Csakhogy

- a bűnözés alakulásának eleve nagy a „tehetetlenségi ereje”, a korábbi hatások következményeként megvalósuló önmozgása;
- a bűnözés alakulását befolyásoló társadalmi változások nem olyan gyorsak, hogy egy-két év alatt ez képes lenne a bűnözés alakulását lényegesen befolyásolni;
- a bűnözés nagysága és annak (köz)érzete között nagy lehet az eltérés, s a kettő közötti viszony változását számos, a bűnözés tényleges alakulásától független tényező is befolyásolja;
- a gyors cselekvés gyakran valójában pótcselekvés, aminek előre programozhatóan a bűnözés számszerű alakulására, annak összetételére semmiféle befolyása nem lesz, bár közvélemény-csillapító hatása jó média-munka mellett nem elképzelhetetlen;¹³
- azzal még kevesen vetettek számot a politikusok közül, hogy egy folytonosan változó, belső egyensúlyából eközben már teljesen kibillent büntető törvénykönyv mekkora kárt tesz a jogbiztonságban, mit jelent, ha a kiszámítható jogalkalmazás megszűnik.

Az új társadalmi jelenségek vonatkozásában mindinkább jellemző, hogy a jog szabályozó szerepe nem működik. Ez elsősorban két okra vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy a büntető jogalkotás – jellegénél fogva – meglévő jelenségekre reagál, a valóságot visszamenőleg minősíti a társadalom érdekei szempontjából, s ettől függetlenül határoz meg szükség esetén tilalmakat a jövőre vonatkozóan. A másik ok az, hogy a jelenség társadalomra veszélyessége nehezen ismerhető fel, s amikor ez sikerül, viszonylag sok idő telik el addig, amíg az adekvát válasz megszületik rá.

E felsorolást a valósággal egybevetve azt láthatjuk: *a jog szabályozó szerepe gyakran nem érvényesül.* A gazdasági életben ez a megállapítás különösen helytálló. Sokan egyenesen azt állítják, hogy *a gazdaság ellenáll a kriminalizálásnak.*¹⁴ A gazdasági életet a gazdaság belső törvényszerűségei uralják, az állami büntető

reakció nem érvényesül. Ez egyesek szerint arra vezethető vissza, hogy a globalizáció és a modernizáció értékrendje „más sínen fut”, mint a tradicionális alapokon nyugvó kriminalizálás jogi háttere.

A megfelelő válaszadás további „akadálya” az, hogy a jogállami követelményeket maradéktalanul érvényesíteni köteles bíróságok eljárásai lassúak, döntéseik pedig gyakran kiszámíthatatlanok. Ez nemcsak a büntető ügyek körében okoz nehézséget, de a polgári jogi és igazgatásrendészeti eljárások elhúzódása is számos érdeket sért. A bírósági eljárások nehézkessége nem segíti a felgyorsult tempójú világban sem a gyors igazságtévest, sem jogos igények érvényre juttatását. Így közvetve ahhoz járulnak hozzá, hogy a jogállamban a bíróság által intézendő ügyek egy része „spontán” oldódik meg, miközben a bíróság előtt folyó ügyek kárvallottjai soha nem kapnak elégtételt, mert a lassú és olykor szakszerűtlen ügyintézés egyszenciákat gyakran egész életre tesz tönkre.

A gazdasági élet szereplői, ha büntető eljárás gyanúsítottjaiként szerepelnek hónapokon, esetleg éveken át, éppúgy elveszthetik mindenüket, mint azok, akik jogos vagyoni igényeiknek törvényes úton próbálnak meg érvényt szerezni. Ha az igazság pillanata csak hosszú idő múltán következik be, hiába mondja ki a bíróság, hogy a gyanúsított ártatlan, hiába ítéli meg a perbeli pénzüsszeget, mindez már késő lehet. A gazdasági élet – jellegénél fogva – nem tűri a hosszú jogszolgáltatási és igazságtételi procedúrákat. Amíg a jogállam nem képes gyors igazságszolgáltatással párosulni, addig az állam a bűnözés kihívására adott megfelelő válaszadással adós marad.

Ugyanez a tájékozódó állampolgár számára azt jelenti, hogy nincs jobbiztonság, az állam nem képes feladatait a köz elvárásai szerint teljesíteni. A jogszolgáltató rendszer ugyan létezik, ám nem működik.

IV. BŰNÖZÉSKONTROLL ÉS BŰNMEGELŐZÉS – IDENTITÁSZAVAROKKAL

Egy egészséges társadalom elsősorban a bűn megelőzésével reagál a bűnözés kihívására. Állami és civil erőforrásokat használ fel annak érdekében, hogy élete elviselhető maradjon.

Ez a felfogás azt jelenti, hogy egészen biztosan nem elegendő, ha az állam *polgára* ölje tette kézzel várja: az állam majd csak segít rajta, elhárítja a rá leselkedő nehézségeket. De az állam is téved, ha azt képzelet: elegendő a kriminálpolitikai eszköztár a bűnözés elviselhető szinten tartásához. Fontos a büntetőjogi szabályok megalkotása ahhoz, hogy a társadalom érdekeit súlyos mértékben veszélyeztetett emberek felelősségre legyenek vonhatók. Elengedhetetlen a magas színvonalú bűnüldözés annak érdekében, hogy a bűncselekményeket elkövetők tettei ne maradjanak megtorlatlanul. Nem kevésbé lényeges, hogy a bűncselekmények elkövetőire kiszabott büntetések végre legyenek hajtva, azaz a bűn ne maradjon büntetlen.

Fontos volna tudósoknak, kormánypárti és ellenzéki politikusoknak, a bűnüldözésben szerepet vállaló gyakorlati szakembereknek egyetérteni abban, hogy

a posztmodern társadalom társadalmi-gazdasági viszonyai között *hol vannak a racionális kriminálpolitika határai?*

A következő hipotézisek tartalmi elemzése hozzásegít a valós helyzet feltárásához:

1. Az államok gazdasági szereplői erejük növekedésével és multinacionalizálódásával a formális államhatalmat erőteljesen befolyásolni képes erővé váltak. A világ gazdaság főszereplői már ma is nemcsak egyes országok, de földrészek politikai centrumává váltak és mindinkább válnak a jövőben.

2. Miközben az államhatalom és államigazgatás az egyes állampolgárok normakövetésével és normasértéseinek szankcionálásával van elfoglalva, nem veszi észre, hogy a társadalom fejlődését, mozgásterét már nem elsősorban az állami akarat, hanem a gazdasági érdekek ereje határozza meg. A gazdaság, erejéből fakadóan, gyakorlatilag képes arra, hogy kivonja magát az államigazgatás szabályozása alól.

3. A folyamat következménye, hogy a gazdaság irányítja az államot, és a gazdasági szabályozókat az állami akarat legfeljebb utólag legalizálja. Az állampolgár ezért demokratikus, parlamentáris alkotmányos-jogállami körülmények között is elvesztheti annak lehetőségét, hogy a gazdaság nem kívánatos mozgásirányát szankcionálni tudja.

4. Egyrészt a gazdaság szereplői nem mindig viselkednek úgy, hogy tevékenységükkel a társadalom többségének érdekeit is szolgálják, másrészt a gazdaság szereplői között tartjuk számon a szervezett bűnözés vezérégyéniségeit is.

5. Ezért előfordulhat, hogy a társadalom érdekeit képviselni hivatott állam a gazdasági élet legális és illegális szereplőinek tevékenységétől nagyobb károkat szenved el, mint amelyeket azoknak a bűncselekményeknek az elkövetői okoznak, akiknek felderítésére és megbüntetésére ereje javát koncentrálna. Ha ez így van, a jelenség azért veszélyes, mert az állami és a lakossági figyelem és félelem egyaránt rossz célcsoportokra fókuszál.

6. A hatalom a társadalmi változásokból fakadó új veszélyekre elsősorban a jog, ezen belül gyakran a büntetőjog eszközeivel akar reagálni. Ez a szabályozás – specialitásából fakadóan – mindig késedelmes, a felelősség megállapítása nehézkes, és az államok jelentős részében eleve alkalmatlan a gazdaság szereplőivel szemben az állami akarat kikényszerítésére. Nemzetközi viszonylatban ez a megállapítás fokozottan igaz, akkor is, ha egyébként a társadalmi-gazdasági kooperáció nem idegen tőlük. Ahol a jogi személy büntetőjogi felelőssége kizárt, ott a legnagyobb veszélyt jelentő közéleti szereplők megbüntetése általában lehetetlen. A hagyományos kriminálpolitika eszköztára e körben kudarcra van ítélve. Be kell látni: a büntetőjog eszköztárával – jellegénél fogva – számos társadalomra veszélyes jelenségre képtelen adekvát választ adni.

7. Az állam tipikus, sok évezredes tradíciókon nyugvó és morális háttérrel is megerősített válaszokat tud adni a hagyományos bűncselekmények elkövetőinek. A gazdaság szereplőinek az állami-közösségi érdekeket figyelmen kívül hagyó döntéseivel szemben ez az eszköztár hatástalan, ezért velük szemben az állam mindinkább tehetetlen. Ennek jelentősége a globalizáció terjedésével egyre nagyobb.

8. Paradigmaváltásra van szükség. A gazdasági szereplők túlhatalma ellen az állam csak akkor tudja polgárait megvédeni, ha az egyének érdekeit védelmezni

hivatott értékek biztosítására olyan szabályozókat alkalmaz, amelyek a gazdasági szereplők céljait is szolgálják. Kevés, ha az állam a stabilitása szempontjából legfontosabb értékek védelmében csak az ember-ember kapcsolatokra összpontosít, ha csak ebben a körben tesz meg mindent a viktimizáció elkerüléséért. Az eddigiek-nél alkalmasabb eszközöket kell találnia az államnak, olyanokat, amelyekkel a társadalom életének szabályozásában a vezető szerepet képes megtartani. Ehhez a büntetőjog átalakulása mellett a teljes jogrend rendszerre alakítása szükséges. Elsőnek a világon az európai integráció jogalkotása teremt erre elvi lehetőséget.

A *kormányzati politika* azonban még számos, látszólag a bűnözéstől független jogi és jogon kívüli eszközzel képes a bűnelkövetést megakadályozni, a bűnelkövetők potenciális körét szűkíteni. Az állam felel a teljes jogi környezet rendszerének megtervezéséért és megvalósításáért. Feladata olyan – jogszabályi környezet-tel támogatott – oktatási politika kialakítása, amelyek nemcsak lexikális tudást, képzettséget és valamilyen foglalkozás gyakorlásához diplomát ad, hanem az iskolarendszer lehetőségeit felhasználva megtanítja a fiatalokat egymással kommunikálni, a másságot kezelni, az otthonról hozott legkülönbözőbb deficiteket leküzdeni, a jövő generációt a megváltozott társadalom körülményeihez alkalmazkodni és így tovább...

Az államnak biztosítania kell az esélyegyenlőséget. Ezen belül gondoskodnia kell olyan szociális és foglalkoztatási politikáról, ami mindenki számára lehetőséget nyújt ahhoz, hogy ha akar, képes legyen tudjon munkát vállalni, biztosítva legyenek lakhatási és egészségügyi körülményei, tudja magát tovább képezni. Az állam nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy tudomásul vegye: az emberek egyik vagy másik csoportjával nem kell törődni, mert azok már ügyis leszakadtak a fejlődés fő vonulatától. A ma még érdekeik artikulálására képtelen embercsoportok holnap a társadalom alapjait támadhatják meg. Ezt, miként sok egyéb társadalmi összefüggést már legalább Marx óta pontosan ismeri mindenki, akkor is, ha az utóbbi időben azt véli: a korábban feltárt társadalmi kapcsolatok mára elavultak. Csecsenföld és Koszovó, Észak-Írország és Karabah, Kurdisztán és Szardínia, Bristol és Bronx, Dél-Amerika és Délkelet-Ázsia bádögvárosai, az ott időről időre kitörő szegénylázadások, a vallási és politikai fanatikusok, a különféle ideológiák mögé bújó fundamentalisták által felbőszített primitív emberek kegyetlenkedései, tuszik és hutuk, katolikusok és protestánsok vérfürdői, a nagyhatalmak önzése és befelé fordulása következtében bekövetkező és állandóan fenyegető atom- és vegyi fegyver támadások azt bizonyítják: a szűk látókörű, a kisebbségekkel nem törődő politika előbb vagy utóbb megbosszulja magát.

A szervezett bűnözés, a fekete gazdaság és a korrupció világméretű elterjedése, a nyomában járó – részben ma még ismeretlen – következmények azt bizonyítják: az államok politikusai nem ismerték fel idejében az általuk vezetett állampolgárok érdekeit. Az államok politikusai – tisztelet a kivételnek – érdekeik megvalósításának eszközeül használják fel azokat, akikért felelősséget kellene viselniük.

A szervezett bűnözés hálózatának végpontjain gyakran vannak olyan személyek, akik a legális társadalomtól semmit nem kaptak, felelősséget az „első” nyilvánosság irányában ezért nem is éreznek, az érvényes jogon kívül levőknek tartják magukat. Rájuk egészen biztosan nem lehet kriminálpolitikai eszközökkel hatni. Után-

poltlásuk – ha az állam nem tesz semmit – garantált. Közreműködésükkel – miközben állam és polgárai saját „kis” ügyeikkel vannak elfoglalva – a szervezett bűnözés legtöbbször alig észrevehetően (pl. kemény drogok, embercsempészet társadalom-ziláló hatása), olykor látványosan (pl. robbantások, esetleg vegyi fegyverek bevetése), de módszeresen teszik tönkre a társadalmat és annak államát egyaránt.

A bűnmegelőzés jogi, ezen belül büntetőjogi eszköztára tehát a lakossági érdekvédelemmel együttesen teheti elviselhetővé az emberek életét. A lokális bűnmegelőzés elsődleges szerepet játszik, aminek motorja a polgárság legközvetlenebb érdekképviselete: a helyi önkormányzat kell legyen. A világ számos országában ebben a közegben ezt még nem ismerték fel. Az önkormányzatok sok helyen nem mások, mint a központi hatalom kinyújtott karjai, adóbeszedő és büntető hatóságok, s nem az ott lakók érdekeinek képviselői.

Hasonló a helyzet a lakosság érdekeit védelmezni hivatott rendészeti szervezettekkel. A rendőrség alkalmazottai sok helyen a központi akarat helyi végrehajtói, s nem a lokális jogvédelem szolgálói. A centralizált rendőrség különösen olyan országokban látja el rosszul lakosság-védelmi feladatait, ahol korábban elsősorban vagy kizárólag a központi, ideológiai alapokra szervezett államhatalom érdekeinek védelmét volt hivatott biztosítani.

Az európai zsidó-keresztény kultúra és ennek több földrészre történő kisugárzása jelzi: a társadalom békéjéhez, jó közérzetéhez az emberi jogok abszolút prioritásán keresztül vezet az út. Minél többet sikerül ezekből az adott állam polgárainak széles körében megvalósítani, annál inkább képesek szembenézni a változó világ kihívásaival. Az állam pedig nehéz időkben annál több embert tud mozgósítani az egész társadalmat veszélyeztető kihívások elhárítására, minél több embert és minél több közösséget tudott már korábban megnyerni magának. A közvélemény mértékadó (hangadó) többségének és kisebbségeinek támogatása nélkül lehetetlen kritikus helyzetekben kellemetlen döntésekhez támogatóra találni.

Az államok azonban közösségeket alkotnak. Esetükben – a globalizálódó világban egyre inkább földrészeket átfogó méreteken – volna szükség azoknak az értékeknek, elveknek és módszereknek az alkalmazására, amelyekről a korábbiakban említés történt. Máskülönben rá kell jönni arra a tapasztalatra, hogy a probléma már nem az, hogy

- ellopják a pénztárcánkat a villamoson,
- kirabolják a lakásunkat,
- megkéselnek a földalattin,

hanem olyan érdekcsoportok vásárolnak meg kormányokat, országokat, földrészeket szép szóval vagy erőszakkal, feltűnően, botrányok közepette vagy észrevétlenül, nyomok nélkül, amelyek számára a morál ismeretlen fogalom, csupán érdekeik vannak. Ezek érvényesítéséhez eszközökben természetesen nem válogatnak. A morálmentes érdek, mint érték dimenziójában egyetlen cél a hatalom. Megszerzésének, megtartásának, kiterjesztésének eszköze pedig az erőszak és a pénz.

A világ újrafelosztása már megindult, de még nem fejeződött be. Még talán nem késő a globális rendszer néhány alapértékét nekünk meghatározni. Egyebek mellett azért, hogy kinyilvánítsuk: szerintünk milyen kellene legyen az egészséges társadalom.

JEGYZETEK

1. Vö.: Sack F., *Társadalmi átalakulás és kriminalitás – a társadalmi átalakulás, mint kriminalitás*, in: TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS ÉS BŰNÖZÉS. MAGYAR–NÉMET KRIMINOLÓGIAI SZIMPÓZIUM (Szerk.: Irk F., Budapest, OKKri, 1997.), 123.
2. Szabó A., *Alkotmány és büntetőjog*, Jogrudományi Közlöny (1999) No. 4. 165–170.
3. Az esélyegyenlőség azonban mind kevésbé azonos. Egyre nő azoknak a tényezőknél a száma, amelyek megvásárolhatók és amelyek növelik a biztonságot. Nemcsak az tény, hogy egy nagyértékű kocsiban nehezebb meghalni, mint egy olcsóbb járműben, hanem az is, hogy a járműár növekedésével együtt megvásárolhatók azok a berendezések, jelzőszközök és berendezések, amelyek célja a járművezető figtségének növelése, figyelme elterelődésének megakadályozása, s végső esetben a már elkövetett magatartáshiba következményeinek megakadályozása vagy legalábbis csökkentése. Ez azt jelenti, hogy a gondos modell szerint cselekvő ember képessége részben vagy egészen megvásárolható, árucikk. „Ha gazdagabb vagy, kevesebb az esélyed, hogy balesetet okozzál, hogy bűnelkövető váljék belőled!” – közvetve ezt az üzenetet is hordozza valamennyi korszerű autó reklámja. „Ha tévedsz, ha nem figyelsz eléggé, ha rosszul tájékozódasz – a drága pénzen megvásárolt automatikák egyike majd besegít és megment.” Ld. még erről: Szalai Z., *Az autó második forradalma*, Népszabadság, Hétféve melléklet (2000. február 5). 22.
4. Erről részletesen ld.: Békés I., *Gondatlanság a büntetőjogban* (Budapest, KJK, 1974.), 259–260., továbbá: Irk F., *Társadalom – gondatlanság – megelőzés*, (Budapest, BM Kiadó, 1990.), 204–205.
5. Vö.: Sack, l.j., 1.
6. E téma bő kifejtését ld.: Uj P., *Antikoprját*, Népszabadság, Hétféve melléklet (1999. március 20.)
7. Ld. még erről: Bokody T., *Sötétség délben*, 6 Computertechnika (1999) No. 10, 5.
8. Korten, D., *Tőkés társaságok világalma* (Kapu, 1996.)
A legfontosabb gondolatok tartalmi ismertetését ld.: Vasvári É., *Globális életveszélyben élünk c.*, a szerzővel készült riportban, Magyar Nemzet (1998. október 22.), 11.
9. Ld.: a hivatkozott Korten interjút.
10. Ld. erről bővebben: Swoboda, H., *Európa és a globalizáció kihívása*, Die Zukunft (1997) No. 3, 34–40. Magyar fordításban ld.: Friedrich Ebert Stiftung., Tallózó (1999) 18. füzet, 1–5.
11. Ld. még erről: Tamás G.M., *Testvérünk, Haider*, Népszabadság, Hétféve melléklet (2000. február 5.) 25. Ő írja: „A munkanélküliekből álló hajdani hatalmas 'tartálék-hadsereg' fegyelmző hatását ma a rosszul fizetett keleti munkaerő rölti be, s ez olcsóbb és hatékonyabb, mint a néhai gyarmatbirodalmak, ahol költeni kellett a helyőrségre, a közigazgatásra, az igazságszolgáltatásra, közlekedésre...”
12. A T022901 témaszámú OTKA-kutatás a morál és a jog viszonyáról. 1997–1999. A beszámolót ld. a Kriminológiai Tanulmányok 36. kötetében (2000).
13. Ennek ékes példája a rendszerváltást követő, mind a mai napig csillapíthatatlanul tartó „törvénykezési düh”, aminek eredményeképpen egy sereg olyan büntetőjogi szabály (a rendszerváltás kezdete óta 670 módosítás a Btk-ban) született, aminek tényállását vagy azóta sem valósította meg senki, vagy – ami az előbbinél sokkal gyakoribb – nem vagy csak kivétel-számba menően lehetett bizonyítani. Mégis: azt az érzést lehetett kelteni, hogy az igazságügyi kormányzatok gyors és határozott válaszokat adtak a bűnözés kihívására.
14. Vö.: Lengyel L., in PROLETÁR RENESZÁNSZ